

קטע שנת היובל (ויקרא כה 8–24) כחיבור צפוני

0.0 בלימודי הדיאלקטים הגאוגרפיים של העברית הקדומה הבחנתי – וכבר ציינתי זאת במקומות שונים – שחלק ניכר מהתורה נכתב בעברית מקראית סטנדרטית, כלומר בדיאלקט של יהודה בכלל ושל ירושלים בפרט. את החריגים ניתן להסביר בדרך כלל.¹ כך, למשל, הברכות לשבטים הצפוניים בכראשית מט ובדברים לג כוללות מילים האופייניות לעברית הצפונית (למשל גרם בכראשית מט 14, בברכה ליששכר, ודרום בדברים לג 23, בברכה לנפתלי);² ואילו ריכוז הארמאזמים בכראשית כד וגם ל–לא ובסיפור בלעם משמש כסוגל ספרותי, כלומר החלפת סגנון (style-switching); במקרה הראשון מדובר בעלילות המתרחשות בארם, ואילו במקרה השני מדובר בנביא שמוצאו ארמי).³

1. A. Alt, "Das Hebräerische der Tora ist ein west-syrisches Dialekt", *Heimat des Deuteronomiums*, *Kleine Schriften*, vol. 2, Munich 1953, pp. 250–275; גינזברג, יהדות, עמ' 19–24, *AB 5*, New York; M. Weinfeld, *Deuteronomy 1–11*, *AB 5*, New York; 1991, pp. 44–50. עדיין נחוצה בחינה לשונית של הספר, בעין ביקורתית, כדי לבחון אם קיים בו ריכוז מובהק של מאפיינים צפוניים. טיעוני, שנמצא על תנאי, מופיע ב-G. A. Rendsburg, "Notes on Israelian Hebrew (II)", *JNSL* 26 (2000), pp. 33–45, esp. 42; אולם ראו להלן הערה 14.
2. G. A. Rendsburg, "Israelian Hebrew Features in Genesis 49", *Maarav 8: Stanley Gevirtz Festschrift* (1992), pp. 161–170; G. A. Rendsburg, "Israelian Hebrew Features in Deuteronomy 33", in N. S. Fox, D. A. Glatt-Gilad, and M. J. Williams (eds.), *Mishneh Todah: Studies in Deuteronomy and Its Cultural Environment in Honor of Jeffrey H. Tigay*, Winona Lake (forthcoming).
3. S. A. Kaufman, "The Classification of the North West Semitic Dialects of the Biblical Period and Some Implications Thereof", *Proceedings of the Ninth World Congress of Jewish Studies*, Panel Sessions: Hebrew and Aramaic Languages, Jerusalem 1988, pp. 54–55; J. C. Greenfield, "Aramaic Studies and the Bible", in J. A. Emerton (ed.), *Congress Volume Vienna 1980*, Leiden 1981, pp. 129–130; G. A. Rendsburg, "Linguistic Variation and the 'Foreign' Factor in the Hebrew Bible", *IOS* 15 (1996), pp. 177–190; idem, "Some False Leads in the Identification of Late Biblical Hebrew Texts: The Cases of Genesis 24 and 1 Samuel 2:27–36", *JBL* 121 (2002), pp. 23–46; idem, "Aramaic-like Features in the Pentateuch", *HS* 47 (2006), pp. 25–38.

0.1 ישנו יוצא דופן אחד לאמור לעיל, והוא חוק שנת היובל שמובא בויקרא כה 24–8. בשבעה עשר הפסוקים הללו אנו מוצאים קבוצה של מבנים דקדוקיים מיוחדים, שכל אחד ואחד מהם יכול להיות מאפיין של העברית הצפונית. בהכללה אפשר לומר, שהמרכיבים הללו מרמזים שהקטע הזה בתורה מקורו בצפון ישראל.

0.2 לעונג רב הוא לי להגיש את המחקר הקצר הזה לידידי ועמיתי פרופסור אבי הורביץ, כאות הוקרה על שנים רבות של חברות ועבודה משותפת עם אדם שמחקריו שפכו אור על העברית המקראית וקידמו מאוד את המחקר בתחום. בנוסף, בניתוח קטע המובא מספר ויקרא דווקא אני שמח לתרום את תרומתי הצנועה לחקר טקסט שהיה בלבם של לימודי בעל היובל במשך עשורים.

1.0 בויקרא כה 14 כתוב "וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך". בחלקו השני של הפסוק המקור המוחלט קנה משמש כפועל מפורש. השימוש הזה הניב דיונים רבים במשך השנים, אך רק באחרונה צוין שהסינטגמה הזו מאפיינת את העברית הישראלית.⁴ העדויות מהשפות הקרובות, האוגריתית,⁵ והפניקית,⁶ ממכתבי אל-עמרנה מגבל ומאתרים צפוניים נוספים⁷ מחזקות את הטענה הזו, שכן בשפות

4. למחקרים קודמים בנדון ראו רנדסבורג, נחמיה ט, עמ' 351–355; הנ"ל, מלכים, עמ' 76–79.

5. C. H. Gordon, *Ugaritic Textbook*, Rome 1965, p. 80; J. Tropper, *Ugaritische Grammatik*, Münster 2000, pp. 491–492; D. Sivan, *A Grammar of the Ugaritic Language*, Leiden 2001, p. 124

6. פירדריך ורליג, פניקית, עמ' 135–136; סגרט, פניקית, עמ' 197; קרמלקוב, פניקית, עמ' 210–214.

7. עשר דוגמאות מגבל (EA 89:38–39, 109:40–46, 113:40–42, 116:27–28, 118:36–39), W. L. Moran, "The Use of the Canaanite Infinitive Absolute as a Finite Verb in the Amarna Letters from Byblos", *JCS* 4 (1950), pp. 169–172; "Does Amarna Bear on Karatepe? An Answer", *JCS* 6 (1952), pp. 76–80; 287:46, במכתב מירושלים. בעניין הדוגמה האחרונה הולמת דעת מורן, שסופר המכתבים מירושלים מקורו בסוריה שבצפון; ראו W. L. Moran, "The Syrian Scribe of the Amarna Letters", in H. Goedicke & J. J. M. Roberts (eds.), *Unity and Diversity: Essays in the History, Literature, and Religion of the Ancient Near East*, Baltimore 1975, pp. 146–166. שלמה יזרעאל, במחקר שטרם פורסם אך ברוב טובו חלק אותו עמי, הוסיף שלוש דוגמאות המעידות על המקור הצפוני של הטקסט: EA 173:12, 185:72, 364:21. שימו לב שב-EA 173 מצוין עמקי (כלומר הבקע); EA 185 הוא מקיזי בבקע; ו-EA 364 הוא מעשתרות בבשן. שתי דוגמאות נוספות נתן א"פ רייני ב-magnum opus שלו על עמרנה, דהיינו EA 73:11–14 (גם מגבל) וכן EA 138:51–52 (קטע מקורפוס ריב-אדי, אך נכתב בכירות); ראו A. F. Rainey, *Canaanite in the Amarna Tablets*, Leiden 1996, vol. 2, pp. 384–385. שלושת המאמרים של מורן מובאים כעת בצורה נוחה בספרו *Amarna Studies: Collected Writings*, Winona Lake 2003. כמו כן מובאת שם

אלה השימוש הזה נפוץ למדיי. התפוצה של המאפיין הלשוני הזה בספרים מקראיים מתקופת בית ראשון מחזקת אף היא טיעון זה (ראו עוד על הספרים מתקופת הגלות ומתקופת בית שני להלן). הנה דוגמאות להיקריות שהן תולדה של מוצאם הצפוני של המחברים: שופטים ז 19; שמואל א ב 28; כב 13; מלכים א ט 25; כב 30; מלכים ב ג 16; ד 9; 43; משלי יב 7; טו 22.¹⁰ והנה דוגמאות שהן תולדה של מוצאם הדרומי של המחברים: בראשית מא 43; שמות ח 11; במדבר ל 3; דברים יד 21; שמואל א כה 26; ישעיהו לו 19.¹¹

1.1 המקור הצפוני של ההיקריות שמנתי פה יכול לבוא לידי ביטוי בכמה דרכים. שופטים ז 19 הוא חלק מהמחזור של גדעון. שני הפסוקים משמואל א מתייחסים לעלי בשילה, בשטחו של שבט אפרים, ולשאל, שמוצאו משבט בנימין.¹² מלכים א

לראשונה עבודת הדוקטור שלו A Syntactical Study of the Dialect of Byblos as Reflected in the Amarna Tablets, Johns Hopkins University, 1950, עמ' 54–55, נדון הקטע שבו עסקין.

8. בדוגמה הזו, וגם בשמואל א כה 26 (ראו הרשימה הבאה), המקור המוחלט מופיע למעשה במקומו של המקור הנטוי (ולא פועל מפורש); ובכל זאת אני מצטרף לדעת החוקרים (למשל ז'ואן ומוראוקה, דקדוק, 431), שמאמינים שמדובר באותה תופעה.

9. על הקטע הנדון ראו J. Ikeda, "Three Notes on Israelian Hebrew Syntax", *Orient* 38 (2003), pp. 51–54, במיוחד עמ' 51. דבריו גרמו לי לחדד את תיאור הדברים עוד יותר. בפרסומי הקודמים התייחסתי לשימוש הזה כאל מקור מוחלט משמש כזמן סיפורי; וליתר דיוק יש לציין, כפי שאני עושה כאן כעת, שהמקור המוחלט משמש במקומו של הפועל המפורש. בדרך כלל יהיה זה זמן נרטיבי (כלומר מתייחס לעבר), אך לעתים ישמש בתפקידי אחרים, כמו למשל במלכים ב ג 16, שבו הפועל עֲשֵׂה מתייחס לעתיד. עם זאת שוכנעתי מטיעונו של אידקה להשמיט את עמוס ד 5 מהרשימה.

10. בשני מקרים במשלי מופיע המקור המוחלט בשורה הראשונה (a-stich) עם הפועל המפורש (יקטול בשני המקרים) בשורה השנייה (b-stich) מיד אחריו. בדרך כלל בשימוש הנדון, ובוודאי בפרוזה, המקור המוחלט מופיע אחרי הפועל המפורש וממשיך את הזמן או המודוס שלו. ועם זאת עלינו לזכור, שבקטעים במשלי מדובר בתקבולת פואטית, שבה עלינו לקרוא כל שורה לאור רעותה, ולכן אני כולל את הדוגמאות בדיוננו הזה.

11. כל חוקר שחקר את הסינטגמה הזו הניב רשימה שונה של דוגמאות מהמקרא, כמה מהן מרחיקות לכת. הרשימה שלי מבוססת על הבנתי את התופעה (הבנה שהיא, אני חייב להודות, נזילה למדי, ולכן רשימת הדוגמאות שהבאתי כאן שונה במעט לעתים מהרשימה שהבאתי במחקרים קודמים בנושא [וראו לעניין זה הערה 4 לעיל, וכן הערה 9]). מבין הדוגמאות שהביאו חוקרים אחרים ישנה הדוגמה מישעיה ה 8 (פעמיים), שלדעתי מייצגת תופעה לשונית שונה מזו שבה עסקין (ראו עוד על כך אצל ז'ואן ומוראוקה, דקדוק, עמ' 430).

12. במחקריי על דיאלקטים גאוגרפיים של העברית העתיקה ציינתי, שהעברית של שבט בנימין מכילה מאפיינים של עברית ישראלית ושל עברית יהודאית גם יחד. אפשר להסיק, אם כן, שהשפה של השבט הייתה דיאלקט גבולי. מבחינה היסטורית יש לציין שבנימין מקושר לאפרים ולמנשה בטקסטים דוגמת שופטים ה 14 ותהלים פ 2. מחקר מעמיק של לשונו של ירמיהו, מהכפר ענתות שבשבט בנימין, נעשה בידי תלמידי ק' סמית: C. Smith, "With an

מתייחס לשלמה, אך בה בעת ישנם מאפיינים פנימיים רבים בתיאור הממלכה (הדוגמה הבולטת לכך היא השימוש בשמות החודשים בול, זיו ואתנים), דבר העשוי להעיד, שסופרים פנימיים אחראיים לחלק ניכר מהטקסט. מלכים א כב דן במלך ישראלי, כנראה אחאב. שני הפסוקים במלכים ב ג-ד הם חלק מהמחזור של אלישע. ואילו ספר משלי משקף עברית צפונית לכל אורכו.¹³

1.2 אם נוסיף עתה את ויקרא כה 14 לרשימה הראשונה שערכנו לעיל, כפי שנוכח במחקר הזה, נוכל לראות שישנן שש עשרה דוגמאות לשימוש הזה בספרים מתקופת בית ראשון – עשר בספרים שמקורם מישראל ושש בספרים שמקורם מיהודה.¹⁴ ההבדלים בתפוצה מתגלים כמובקיים הרבה יותר אם נביא בחשבון שמרבית המקרא (כ-80% ממנו¹⁵) מקורו ביהודה. בקיצור, התפוצה של השימוש הזה במקרא עולה בקנה אחד עם העדויות מהשפות השמיות הקרובות האחרות (אוגריתית, פניקית ומכתבי אל-עמרנה מגבל). כל אלה מעידים שהשימוש במקור המוחלט כפועל מפורש מאפיין את הניבים של צפון כנען, ובהם העברית הישראלית.

1.3 הקורא המכיר את תפוצת השימוש של הצורה הזו במקרא ישים לב בוודאי, שעד כה השמטתי עדויות מספר ירמיהו. והרי ספר זה שופע דוגמאות לסינטגמה הזו יותר מכל ספר אחר במקרא (למעט אסתר, שלגביו ראו להלן). המקור המוחלט משמש בספר ירמיהו כפועל מפורש עשר פעמים: ג 1; ז 18; יג 16 (קרי); יד 5; יט 13; כב 14; לב 33; לב 44; לו 23; לז 21. במבט ראשון ספר ירמיהו נראה כספר דרומי, בעיקר משום שהפעילות המתוארת בו מתרחשת כמעט כולה בירושלים. אך מוצאו של ירמיהו הנביא מענתות, כפר בבנימין, וסביר להניח ששפתו שימרה מאפיינים של אזור מוצאו (ראו לעיל הערה 12).¹⁶

Iron Pen and a Diamond Tip": Linguistic Peculiarities in the Book of Jeremiah, Ph.D. dissertation, Cornell University, 2003
 בשמואל א, שרבים מהם נמצאים בסיפורו של שאול בן איש ימיני, ראו D. Tsumura, "Some

- Examples of Linguistic Variants in 1–2 Samuel", *Orient* 38 (2003), pp. 36–50
13. ביבליוגרפיה רלוונטית לעניין ראו גינזברג, יהדות, עמ' 36; "אבישור", "שקיעין מספרות פניקית במשלי ג", שנתון א (תשל"ו), עמ' 13–25, 254–253; idem, *Stylistic Studies of Word-Pairs in Biblical and Ancient Semitic Literatures*, Neukirchen-Vluyn 1984, p. 440 n. 6
14. Y. Chen, "Israelian Hebrew in the Book of Proverbs", Ph.D. dissertation, Cornell University, 2000
15. למרות טענתו בהערה 1 לעיל אני מזהה את דברים, לפי שעה, כספר מיהודה, ולכן כללתי את דברים יד 21 ברשימת העברית מיהודה.
16. ג. א. רנדסבורג, "A Comprehensive Guide to Israelian Hebrew: Grammar and Lexicon", *Orient* 38 (2003), pp. 5–35
17. למאפיין צורני שחולקים ירמיהו והעברית המשנאית (שכבר זיהיתי כניב גלילי) ראו מ' בראשור, "אחדותה ההיסטורית של הלשון העברית ומחקר לשון חכמים", מחקרים בלשון א

1.4 בנוסף, השימוש במקור המוחלט כפועל מפורש נפוץ למדי בספרים מתקופת הגלות ומתקופת בית שני, והנה רשימה של היקרויות: ישעיהו מב 20; נט 4; יחזקאל כג 30, 36, 47; חגי א 6, 9; זכריה ג 4; ז 5; יב 10; איוב טו 35; קהלת ד 2; ח 9; ט 11; אסתר ב 3; ג 13; ו 9; ח 8; ט 1, 6, 12, 16–18 (שבע פעמים); דניאל ט 5, 11; נחמיה ז 3; ח 8; ט 8, 13; דברי הימים א 20; טז 36; דברי הימים ב כח 19; לא 10.¹⁷ יש לציין ששניים מהטקסטים האלה (נחמיה ט וקהלת) משקפים גם עברית ישראלית,¹⁸ אף שמרבית החיבורים הללו מוצאם בביורר מיהודה – מיהודה עצמה או מגולים יהודאים. התפוצה הרחבה של המאפיינים הצפוניים בחיבורים מתקופת הגלות או מתקופת בית שני יכולה לשקף השפעה של כמה גורמים. ראשית, נציין שמערכת הזמנים של העברית המקראית הקלסית מתערערת בעברית המאוחרת יותר,¹⁹ ועל כן מחברים מתקופת הגלות או מתקופת בית שני עשויים היו לבחור להשתמש בצורה זו ביד רחבה כצורה חלופית, כאילו להקרין איזו מודעות עצמית לחוסר היכולת שלהם לחבר פרוזה בהתאם לכללים הנורמטיביים של הפרוזה המקראית הקלסית. ועדיין עלינו להסביר כיצד חדר שימוש מסוים לעברית של תקופת הגלות ובית שני, וכאן ההשערה הסבירה ביותר היא השפעת העברית הישראלית על העברית המקראית המאוחרת מן המאה השישית לפה"ס

- (1985), עמ' 75–99, ובמיוחד 93–94. על העברית המשנאית בהקשר זה ראו מחקריי "The Galilean Background of Mishnaic Hebrew", in L. I. Levine (ed.), *The Galilee in Late Antiquity*, New York 1992, pp. 225–240; "The Geographical and Historical Background of the Mishnaic Hebrew Lexicon", *Orient* 38 (2003), pp. 105–115.
17. רשוב, רשימות הדוגמאות שמביאים חוקרים שונים שונות הן זו מזו, אף שקיימת הסכמה רחבה בדבר הדוגמאות שהבאתי כאן. הדוגמה מנחמיה ז 3 שנויה מעט במחלוקת, וראו על כך ארנסוורד, תאריך לשוני, עמ' 170.
18. על הראשון ראו רנדסבורג, נחמיה ט, ואילו על האחרון ראו J. R. Davila, "Qoheleth and Northern Hebrew", *Maarav* 5–6: *Stanislaw Segert Fs.* (1990), pp. 69–87.
19. אני הולך בעקבות החוקרים שטענו שקיימת מערכת זמנים במקרא, ולא מערכת אספקטים. ראו J. Joosten, "Do the Finite Verbal Forms in Biblical Hebrew Express Aspect", *JANES* 29 (2002), pp. 49–70; "The Ancient Hebrew Prefix Conjugation in the Light of Amarnah: Rainey Canaanite", *HS* 27 (1986), pp. 4–19; "Further Remarks on the Hebrew Verbal System", *HS* 29 (1988), pp. 35–42; "The Suffix Conjugation Pattern in Ancient Hebrew Tense and Modal Functions", *ANES* 40 (2003), pp. 3–42.
- נוסף בנושא ראו עבודת הדוקטור של מ' אנסטי, שהופיעה מיד כמונוגרפיה: M. Anstey, *Towards a Functional Discourse Grammar Analysis of Tiberian Hebrew*, Canberra 2006 (= Ph.D. dissertation, Vrije Universiteit Amsterdam, 2006), pp. 119, 177.
- J. Joosten, "The Distinction between Classical and Late Biblical Hebrew as Reflected in Syntax", *HS* 46 (2005), pp. 327–339, במיוחד עמ' 334–335; וכן רבל, הפועל, עמ' 29–32.

ואילך, על רקע איחוד הגולים הצפוניים והדרומיים במסופוטמיה. כ"ה גורדון היה הראשון שהביא תופעה זו לדין, והשתמש בסינטגמה זו ממש כעדות המרכזית לתופעה.²⁰

1.5 לסיכום, יש להסביר את השימוש במקור המוחלט קנה במקום פועל מפורש בויקרא כה 14 כמאפיין צפוני בקטע חוק היובל.²¹

2.0 בויקרא כה 16 נמצאת התיבה מְעַט (כמות קטנה), צורה יחידאית במקרא. הניתוח השגור של צורה זו הוא המקור הנטוי של השורש מע"ט בבניין קל,²² אך ניתוח זה אינו משכנע. בפסוק הנדון משמשות זו לצד זו הצורה מְעַט והצורה רב (כמות גדולה), בדיוק כפי שנמצא בשלוש היקרויות אחרות של הצורה מְעַט – בראשית ל 30; דברים כח 62; ומשלי טז 8.²³ בהתאם, בפסוק שלפנינו שומה על הצורה מְעַט לתפקד כשם עצם כניגוד לשם העצם רב, או לכל הפחות עלינו לטעון (מבלי להידרש לחלק הדיבר המדויק) שהצורה היא מקבילה של הצורה מְעַט, שאף היא משמשת כניגוד לרב.

2.1 יש לשים לב, אגב, שבשלושה מקרים במגילות ים המלח משמשים בסמיכות זה לזה מעט ורוב (בוי"ו, להדגיש שמדובר ברב ולא ברב). הדוגמה החשובה ביותר לצורך הדיון לקוחה מ-20 i 4Q417: "בין רוב למעט". שתי הדוגמאות האחרות בעייתיות מעט – "בין רוב למעט" (1QS 4 16) ו"בין רוב למעט" (1QSa 1 8) – שכן הכתיב מועט (בוי"ו) בלתי צפוי. אך ההסבר אינו מאחר לבוא, שהרי בעברית של קומראן אנו נתקלים לא פעם בוי"ו שמייצגת את התנועה o או את התנועה u

20. כ"ה גורדון, "השפעה צפון ישראלית על העברית שלאחר גלות בבל", ארץ ישראל 3: כרך אומברטו קאסוטו (1954), עמ' 104-105. וראו גם קוטשר, תולדות, עמ' 85.

21. ישנם חוקרים העשויים לטעון שויקרא כה, כמו כל ספרות הכהנים (בלא קשר להבנתם את היחס בין תורת הכהנים לבין תורת הקדושה), הוא טקסט בתר-גלותי, ולכן יש לצרף דוגמה זו לרשימה הארוכה של מקרים של היקרות התופעה שבבסיס דיוננו בעברית מקראית מאוחרת. מבחינה לשונית, עם זאת, כפי שכבר טען חתן הספר לכל אורך הקריירה המפוארת שלו, מצב כזה הוא בלתי אפשרי: לשונו של המקור הכהני קדם-גלותית במובהק. ראו בעיקר A. Hurvitz, *A Linguistic Study of the Relationship between the Priestly Source and the Book of Ezekiel*, CahRB 20, Paris 1982.

22. ראו BDB, עמ' 589; KB, עמ' 546; א' אבן-שושן, קונקורדנציה חדשה, ירושלים 1993, עמ' 687. אבן-שושן אינו מציין מפורשות שמְעַט הוא מקור נטוי בבניין קל, אך אפשר בהחלט להבין זאת מהרשימות.

23. ישנן כמובן היקרויות רבות נוספות שבהן התואר רב סמוך למְעַט ובהן מעט משמש גם כשם תואר. ראו במדבר יג 18; כו 56; לג 54; לה 8; דברים כו 5; כח 38; שמואל א יד 6; ישעיה טז 17; תהלים לז 16; משלי טו 16; דניאל יא 34. לפסוקים אלה, עם זאת, חשיבות מועטה לנושא הנדון.

במקרים שבהם נמצא במסורה הטברנית את הניקוד שווא. במקרה המסוים שלפנינו ייתכן שאנו עוסקים במגמה כללית בעברית של קומראן, וייתכן שהכתיב מועט הוא תולדה של השפעת המ"ם השפתית הקודמת לתנועה.²⁴ אם נתעלם לרגע מסוגיית התנועה הראשונה בצורה מועט בשתי ההיקרויות הללו במגילות ים המלח, הדוגמאות הללו מאפשרות לנו להגדיל את מספר ההיקרויות בעברית העתיקה של הקולוקציה של שתי הצורות רב ומְעַט.

2.2 כעת, משהוכחנו שהצורה מְעַט בויקרא כה 16 מקבילה לצורה מְעַט, נותר לנו להוכיח שהצורה הראשונה משקפת את המעתק $\bar{o} < a$, סימן מובהק של הפניקית (בעיקר בהברה מוטעמת),²⁵ שנצפית גם בעברית הישראלית.²⁶ דוגמה מצוינת למעתק זה אפשר לראות בצורה מְבַחֵר שבמלכים ב ג 19; יט 23 במקום הצורה הרגילה בעברית המקראית הדרומית מְבַחֵר (13 היקרויות במקרא). בפסוק הראשון מְבַחֵר משמשת כפי אלישע בהתנבאו על מלחמת ישראל במואב, ובשני היא מופיעה בנאומו של רבשקה, אשר, כפי שכבר ציינו כמה חוקרים, היה כנראה ישראלי (או אולי ארמי).²⁷

2.3 דוגמאות רבות נוספות למעתק $\bar{o} < a$ במקרא אפשר למצוא בשמות עצם ממין נקבה ביחיד המסתיימים ב-*ות*, כולן בחיבורים ישראליים, ובהן תְּחַנְתִּי (מלכים ב ו 8), יְדוּתִי (תהלים קלב 12), חְכָמוֹת (שופטים ה 29; משלי יד 1); חְכָמוֹת (משלי ט 1).²⁸

2.4 לאור העדויות הללו אפשר למנות את הצורה מְעַט בויקרא כה 16 כמאפיין ישראלי נוסף בקטע חוק היובל.

3.0 בויקרא כה 20 כתוב: "וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית הן לא נזרע ולא

24. לדיון ראו E. Qimron, *The Hebrew of the Dead Sea Scrolls*, HSS 29, Atlanta 1986, pp. 17, 26.

25. ראו פרידריך ורליג, פניקית, עמ' 29–30, 106–107; סגרט, פניקית, עמ' 110, 114–115; קרמלקוב, פניקית, עמ' 28. לדיון המקיף ביותר בכל המידע בנושא זה, על אף המסקנה ההפוכה, ראו A. Dotan, "Stress Position and Vowel Shift in Phoenician and Punic", *JNES* 6 (1976), pp. 71–121; J. Fox, "A Sequence of Vowel Shifts in Phoenician and Other Languages", *JNES* 55 (1996), pp. 37–47.

26. אני מסמן את ההגה שמתקבל $\bar{o}$, שכן האורך הממשי של ההגה (ארוך או קצר) בפניקית אינו ודאי.

27. ח' תדמור, "רבשקה", אנציקלופדיה מקראית, ז, ירושלים 1976, עמ' 325–323; Ch. Cohen, "Neo-Assyrian Elements in the First Speech of the Biblical Rab-šaqqê", *IOS* 9 (1979), pp. 32–48.

28. לדיון מפורט ולרשימה ארוכה יותר של דוגמאות ראו רנדסבורג, מלכים, עמ' 99–101.

נאסף את תבואתנו". הצורה הן בפסוק זה משמעה בכירור "אם", כמשמעה בארמית, והיא מחליפה כאן, אם כן, את הצורה אם. שימוש זה מוכר במקומות נוספים במקרא: ירמיהו ב 10, ג 1; חגי ב 12; משלי יא 31; דברי הימים ב ז 13 (פעמיים).²⁹ הדוגמאות מחגי ומדברי הימים הן תולדה מובהקת של השפעת הארמית על העברית המקראית המאוחרת.³⁰ ההיקרות במשלי היא עדות נוספת להשפעה צפונית בספר זה (ראו לעיל 1.1 § והערה 13), ואילו שתי ההיקריות בירמיהו משקפות קווים דיאלקטיים הייחודיים לספר הזה (ושוב ראו לעיל § 1.3). לתוך הבלילה הזו אנו יכולים להוסיף כעת גם את ההיקרות בויקרא כה 20.

3.1 אנו מסיקים, אם כן, שהשימוש בהן כמילית תנאי (=אם) היה מאפיין של העברית הישראלית, ומסמן איזוגלוסה (קו תיחום) עם הארמית, כפי שבא הדבר לידי ביטוי בויקרא כה 20 ובמשלי יא 31. המשמעות הזו חדרה לעברית של יהודה במהלך התקופה הפרסית, ועל כן נמצא ההיקריות שלה גם בחגי ב 12 ובדברי הימים ב ז 13 (פעמיים). לעניין שתי ההיקריות בירמיהו ייתכנו שני הסברים: אפשר ששימוש זה היה קיים גם בדיאלקט של שבט בנימין; ואפשר להניח השפעה ארמית בתקופה הקדם-גלותית המאוחרת, שנבעה מהתפשטות האימפריות הנאו-אשורית והנאו-בבלית.

4.0 הצורה הפועלית עָשָׂת מופיעה בויקרא כה 21. נוסף על הדוגמה הזו הסימט *-āt* מופיעה בפעלים בגוף שלישי יחידה (נסתרת) של "קטל" בגזרת ל"י במקומות נוספים במקרא: ויקרא כו 34 הרצת, מלכים ב ט 37 הית (היתה קרי), ירמיהו יג 19 הגלת (פעמיים), יחזקאל כד 12 הלאת. מוצאים את הצורה הית גם בכתובת השילוח,

29. כפי שראינו לעיל בנושאים אחרים גם כאן אין הסכמה בקרב החוקרים בשאלה, איזה קומץ היקריות, מתוך תשעים ותשע ההיקריות של הן, משקף מילית תנאי. למשל, ז'ואון (ז'ואון ומוראוקה דקדוק, עמ' 631) טוען, שהשימוש בהן כמילית תנאי נפוץ במיוחד (באופן יחסי, כמובן) באיוב, ומביא לכך חמש עדויות (ט 11, 12; יב 14, 15; כג 8). אבל מרבית החוקרים, כולל כותב שורות אלה, רואים בהיקריות הללו דווקא עדות לשימוש הסטנדרטי של הן, דהיינו מילית הצגה.

30. במקרה, היקרות הן (=אם) בחגי ב 12 היא צעד ראשון בביסוס מענה לטענות חוקרים דוגמת פ"ר דייוויס ומ' ארנסוורד, הטוענים שספרים דוגמת חגי, שנכתבו בראשית התקופה הבתרה-גלותית, נכתבו בעברית מקראית סטנדרטית (דהיינו קדם-גלותית). ראו על כך במחקריהם: P. R. Davies, "Biblical Hebrew and the History of Ancient Judah: Typology, Chronology and Common Sense", in I. Young (ed.), *Biblical Hebrew: Studies in Chronology and Typology*, London 2003, pp. 150–163; M. Ehrensverd, "Linguistic Dating of Biblical Texts", in I. Young (ed.), *Biblical Hebrew: Studies in Chronology and Typology*, London 2003, pp. 164–188. אף שאני מביא את שני המחקרים האלה זה לצד זה אין הם מקשה אחת, שכן הראשון שוטח טענות מבלי להביא להן אף לא בדל של עדויות, ואילו השני הוא מחקר רציני הדורש תשובה רצינית.

בשורה 3. הצורה הזו מוכרת בארמית³¹ ובעברית המשנאית, כפי שהיא משתקפת בכתבי יד אמינים (לעתים מנוקדת בקמץ ולעתים בפתח לפני התי"ו),³² ואולי גם במואבית.³³

4.1 הרמז הראשון לכך שאנו עוסקים במאפיין דקדוקי ישראלי נמצא במלכים ב ט 37, מכיוון שהעלילה מתרחשת בעמק יזרעאל. הדוגמה מירמיהו עשויה לשקף השפעה ארמית ו/או עשויה להיות סימן לשריד של דיאלקט מבנימין (ראו בדומה לעיל, § 3.1). הפסוק מיחזקאל מבטא השפעה ארמית על הנביא, שפעל בכבל.

4.2 מבין הפסוקים שנותרו לנו, אם כן, נמצא ויקרא כו 34. במקרה הזה התחכם המחבר והשתמש בצורה מהדיאלקט הישראלי כדי ליצור אליטרציה בין הרצת לתרצה מוקדם יותר בפסוק (ושימו לב ששתי הצורות יוצרות אנגרמה). הטכניקה של שימוש בצורות נדירות כדי ליצור אליטרציה נפוצה למדי במקרא. ראו למשל את צורת הפועל המיוחדת נגדה בתהלים קטז 14; קטז 18, שמשמשת בצד הצורה נדרי, המופיעה בראשית הפסוק;³⁴ ואת השימוש בצורה מלל בבראשית כא 7, סמוך לשורשים מו"ל בפסוק 4 גמ"ל בפסוק 8 (פעמיים).³⁵ לאור דוגמאות אלה יש להסיק, שמחבר ויקרא כו נבר עמוק באוצר המילים שלו כדי להפיק את הצורה הדיאלקטית הרצת למטרות ספרותיות מעודנות. (הצורה ייחודית אף יותר אם נביא בחשבון, שהרצת היא הדוגמה היחידה במקרא לשורש רצ"י בבניין הפעיל.) ואכן אנו עשויים

31. R. Degen, *Altaramäische Grammatik*, Wiesbaden 1969, p. 76; F. Rosenthal, *A Grammar of Biblical Aramaic*, Wiesbaden 1974, pp. 51, 66; S. Segert, *Altaramäische Grammatik*, Leipzig 1975, p. 298

32. מ"צ סגל, דקדוק לשון המשנה, תל אביב 1936, עמ' 152; ג' הינמן, תורת הצורות של לשון המשנה על פי מסורת כתב יד פרמה (דה רוסי 138), תל אביב 1980, עמ' 342–343; קוטשר, תולדות, עמ' 128.

33. הקריאה בכתובת מישע, שורה 12, אינה בטוחה. לפי א' לימיר וא"פ רייני הצורה הית מופיעה, ואם נכונה היא, יש לפנינו עדות נוספת לעניין. ראו A. Lemaire, "Notes d'épigraphie nord-ouest sémitique", *Syria* 64 (1987), pp. 205–216; A. F. Rainey, "Mesha' and Syntax", in J. A. Dearman & M. P. Graham (eds.), *The Land That I Will Show You: Essays on the History and Archaeology of the Ancient Near East in Honor of J. Maxwell Miller*, Sheffield 2001, pp. 287–307. במיוחד עמ' 306. הקריאה המסורתית מתחילת המחקר של כתובת מישע במאה ה-19 ועד מחקרו של לימיר היא רית, כנראה שם עצם עם מובן לא ברור לחלוטין, והיא נתחדשה באחרונה בידי א' שאדה: A. Schade, "New Photographs Supporting the Reading ryt in Line 12 of the Mesha Inscription", *IEJ* 55 (2005), pp. 205–208

34. J. P. Fokkelman & G. A. Rendsburg, "Psalm cxvi 14b, 18b) נגדה נא לכל עמו", *VT* 53 (2003), pp. 328–336

35. על אליטרציה במקרא ראו G. A. Rendsburg, "Alliteration in the Exodus Narrative", in C. Cohen et al. (eds.), *Shalom Paul Festschrift*, Winona Lake 2008

להצביע על אליטרציה שנוצרה משימוש בצורה הלאת ביחזקאל כד 12, מאחר שהצורה חלאתה (ותהיה משמעות חלאה אשר תהיה)³⁶ מופיעה שלוש פעמים בסמיכות גדולה (פעם בפסוק 11 ופעמיים בפסוק 12; ראו גם שתי היקריות קודמות בפסוק 6).

4.3 וכעת נדון בהופעתה של הצורה הית בכתובת השילוח, בשורה 3. מפתיע מאוד למצוא מאפיין צפוני מובהק בכתובת מירושלים; אך אם מוסיפים על כך את הצורה הבלתי צפויה רעו שבשורה 2, אפשר להסיק שכותב הכתובת לא היה במקורו מירושלים או מיהודה. סביר להניח שהיה זה כותב ממקור צפוני או נצר לשבט בנימין. אני מבודד את המקור לשבט בנימין, שכן הצורה רעו מופיעה רק בכתובת השילוח ובירמיהו ו 21, לעומת 117 היקריות של רעהו במקרא, וכבר הערנו על מוצאו של ירמיהו משבט בנימין. עם כל זאת אל לנו להגביל את עצמנו למרחב שבט בנימין בלבד, שכן ייתכן שהיה זה מאפיין של העברית הצפונית בכלל ולא רק של שבט בנימין. ברור שרבים מבני שבט בנימין התגוררו בירושלים, וברור שנדדו לירושלים גם רבים מבני השבטים הצפוניים לאחר שנת 721 לפה"ס. אי לכך כל אחד ואחד מהמהגרים הללו יכול היה להיות מחברו של הטקסט בכתובת השילוח בעת חציבת הנקבה בשנת 701 לפה"ס (או זמן קצר קודם לכן).

4.4 לבסוף, אנו שבים אל העובדה שהסיומת *-āt* מופיעה בגוף שלישי נקבה יחידה (נסתרת) בפעלים מגזרת ל"י בכתבי יד מהימנים של המשנה. אכן הצורה הפועלית עֶשֶׂת מופיעה בכ"י קאופמן בכתובות ה, ד = כ"י פרמה כתובות ו, ד (אף שמוקדת בפתח: עֶשֶׂת). כאשר אנו מביאים בחשבון שמקורה של המשנה בצפון ישראל (ובציפורי בפרט), כפי שצינינו לעיל (ראו הערה 16), השימוש בצורה הזו מובן, ונחה דעתנו. הצורה עֶשֶׂת בויקרא כה 21 עם הסיומת *-āt* היא המאפיין הרביעי של העברית הישראלית בקטע קצר זה של התורה.

5.0 מסקנה: הימצאותם של ארבעת המאפיינים הללו בקטע חוק היובל, שאורכו שבעה עשר פסוקים בלבד,³⁷ ממחישה לנו, שמקורו של הטקסט הזה בצפון ישראל. השאלה הנשאלת מיד היא, מדוע דווקא פסקה זו, ורק הפסקה הזו מבין כל

36. לדין ראו M. Greenberg, *Ezekiel 21–37, AB 22a*, New York 1997, p. 499.

37. או חמישה עשר פסוקים, אם נשמיט את שני הפסוקים (23–24) שבהם עולה נושא חדש, אם כי קשור לנושא. ראו עוד על כך אצל מילגרום, ויקרא, עמ' 2183. עם זאת בדרך כלל אני מעדיף לדבוק בחלוקה של המסורה, במידת האפשר, בהתאם לביקורת המגבלות (delimitation criticism) – וראו על כך את המאמרים בתוך M. C. A. Korpel & J. M. Oesch (eds.), *Layout Markers in Biblical Manuscripts and Ugaritic Tablets*, Assen 2005 – ועל כן אני בוחר לראות בויקרא כה 8–24 יחידה גבולית, הנתחמת בסתומות משני קצותיה.

הטקסטים שמהם מורכבת התורה, מקורה בצפון? אין כפי תשובה לשאלה זו, אם כי כולי תקווה שחוקרים עתידיים יעסקו בה ויחקרו אותה.³⁸

5.1 אני יכול רק לשער שההשפעה המסופוטמית (וראו היחס בין הצורה העברית דרור והצורה האכדית andurāru)³⁹ הייתה רבה יותר בצפון, בישראל, מאשר בדרום, ביהודה, ורק לאחר התבססותה בצפון היא התפשטה לדרום. עם זאת הסבר כזה הוא השערה בלבד – ואולי אף השערה קיצונית למדי – שכן אין בידנו עובדות היכולות לתמוך בה או לפסול אותה. אנו עומדים על קרקע איתנה יותר בהסתמכותנו על נתונים לשוניים, שבלא צל של ספק מצביעים על כך שויקרא כה 8–24 הוא טקסט ישראלי, מבלי להידרש לסיבה שהקטע הזה מקורו בצפון או לנסיבות ולתקופה שבהן עבר לדרום.

קיצורים ביבליוגרפיים

- H. L. Ginsberg, *The Israelian Heritage of Judaism*, New York 1982 = יהדות, גינזברג, H. L. Ginsberg, *The Israelian Heritage of Judaism*, New York 1982
- P. Joüon & T. Muraoka, *A Grammar of Biblical Hebrew*, Rome 1991 = דואון ומוראוקה, דקרוק, P. Joüon & T. Muraoka, *A Grammar of Biblical Hebrew*, Rome 1991
- J. Milgrom, *Leviticus 23–27, AB 3b*, New York 2000 = ויקרא, מילגרום, J. Milgrom, *Leviticus 23–27, AB 3b*, New York 2000
- S. Segert, *A Grammar of Phoenician and Punic*, Munich 1976 = סגרט, פניקית, S. Segert, *A Grammar of Phoenician and Punic*, Munich 1976
- J. Friedrich & W. Röllig, *Phönizisch-punische Grammatik*, AnOr 46, Rome 1970 = פרידריך ורליג, פניקית, J. Friedrich & W. Röllig, *Phönizisch-punische Grammatik*, AnOr 46, Rome 1970
- E. Y. Kutscher, *A History of the Hebrew Language*, Jerusalem 1985 = קוטשר, תולדות, E. Y. Kutscher, *A History of the Hebrew Language*, Jerusalem 1985
- C. Krahmalkov, *A Phoenician-Punic Grammar*, HdO 54, Leiden 2001 = קרמלקוב, פניקית, C. Krahmalkov, *A Phoenician-Punic Grammar*, HdO 54, Leiden 2001
- E. J. Revell, “The System of the Verb in Standard Biblical Prose”, *HUCA* 60 (1989), pp. 1–37 = רבל, הפועל, E. J. Revell, “The System of the Verb in Standard Biblical Prose”, *HUCA* 60 (1989), pp. 1–37
- G. A. Rendsburg, *Israelian Hebrew in the Book of Kings*, Bethesda, Md. 2002 = גנדסבורג, מלכים, G. A. Rendsburg, *Israelian Hebrew in the Book of Kings*, Bethesda, Md. 2002

38. אני גם מניח לעת עתה להשפעתו של הזיהוי של ויקרא כה 8–24 כטקסט צפוני על שאלת היחס בין תורת הקדושה (H) לבין המקור הכוהני (P). נראה שאין השפעה ישירה, אך ישנם חוקרים שיעדיפו לבחון שאלה זו גם כן.

39. לדיון בנושא ראו מילגרום, ויקרא, עמ' 2167–2168.

G. A. Rendsburg, "The Northern Origin of = נחמיה ט", *Bib* 72 (1991), pp. 348–366

BDB = F. Brown, S. R. Driver & C. A. Briggs, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, Oxford 1906

EA = El-Amarna Tablets

KB = L. Koehler & W. Baumgartner, *Lexicon in Veteris Testamenti libros*, Leiden 1953

האוניברסיטה העברית בירושלים

המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל

הפקולטה למדעי הרוח

מחקרים בלשון

יא-יב

ספר היובל לאבי הורביץ